

А. Калініна, О. Луговський

КИЇВСЬКИЙ БУДИНОК УЧЕНИХ: РОКИ ВИПРОБУВАНЬ

Як виживали українські науковці під час нацистської окупації (1941–1943)

Діяльність культурних закладів, що входять до складу НАН України, зазвичай залишається поза увагою науковців. Проте не варто применшувати їхню комунікативну роль у життєзабезпеченні академічних установ. Спробуємо розкрити невідомі широкому загалу сторінки, зокрема, про функціонування Київського Будинку вчених у роки Другої світової війни, розповісти, чим переймалися науковці, як заробляли собі й родинам на прожиття в цей складний період.

Інформації про долю, умови роботи вчених, що не були евакуйовані з України вглиб СРСР, а залишилися на території, окупованій німцями під час Другої світової війни, в широкому обігу фактично немає. Серед наявних джерел можемо згадати лише публікацію в збірнику документів «Історія НАН України. 1941–1945» із уривчастими свідченнями про Київський будинок учених. З огляду на сказане предметом свого дослідження ми обрали документи про діяльність цієї установи, що зберігаються у фондах Державного архіву Київської області. Серед них, зокрема, протокол загальних зборів Київського будинку вчених про відновлення його роботи (від 17 вересня 1941 р.), тимчасове положення про Київський будинок учених, довідка про його бібліотеку, короткі фінансові звіти Бу-

динку вчених Київській міській управі (за IV квартал 1941 р. і I квартал 1942 р.), картотека історико-філологів, членів Будинку вчених, документи про перевірку його діяльності відділом культури і освіти Київської міської управи, скарги на зловживання голови правління (1941–1942 рр.), стаття в газеті «Наші дні» професора П. Коваліва про наукову діяльність філологічної секції Київського будинку вчених у 1943 р. Власне, ці матеріали становлять базу нашого дослідження і дозволяють відтворити на тлі воєнної доби ситуацію в цій установі, що, безперечно, відіграла значну роль у науковому житті тодішнього суспільства.

Окупація Києва нацистськими військами у вересні 1941 р. важко позначилася на становищі вчених, які перед війною об'єднувалися навколо Будинку вчених. Стано-

© КАЛІНІНА Алла Анастасіївна. Директор Київського будинку вчених НАН України.

ЛУГОВСЬКИЙ Олександр Григорович. Кандидат історичних наук. Науковий співробітник Центру досліджень наукового потенціалу історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України (Київ). 2010.

вище самої установи було вкрай важким: її останній директор Х.Л. Гурський, «покинувши Будинок напризволяще, нікому своїх повноважень не передавав, усі документи й печатку знищив, грошей на утримання технічного персоналу не залишив. Із членів Правління будинку вчених зараз немає в Києві жодного, з ревізійної комісії — єдина особа — академік В.Г. Шапошников» [1, арк. 2-2 зв.]. Отже, майно Київського будинку вчених залишилося без догляду.

17 вересня 1941 р. на засіданні загальних зборів, у яких брали участь 18 науковців, що не виїхали з Києва під час евакуації, було вирішено відновити роботу Будинку вчених. Учасники зборів обрали тимчасове правління в складі професорів: Г.Г. Гапонова, І.А. Кирієнка, В.Г. Леонтовича, О.М. Симзен-Сичевського, Б.М. Янковича. Відповідний документ — Тимчасове положення про Київський будинок учених — ініціативна група направила в Київську міську управу [1, арк. 2–2 зв.].

Вересень–грудень 1941 р. актив Будинку вчених присвятив вирішенню організаційних питань. 4 жовтня 1941 р. відділ культури і освіти Київської міської управи призначив професора В.Г. Леонтовича головою тимчасового, а з 15 грудня — постійного правління Будинку вчених. Наприкінці жовтня 1941 р. керівник відділу культури і освіти Міської управи професор К.Т. Штепа переглянув поданий документ і, дещо змінивши склад правління (скоротив до 3 осіб, увівши себе в члени керівників, а згодом залучив до роботи ще 5 осіб), затвердив персоналізовану ініціативну групу. Як громадський заклад Будинок учених був офіційно зареєстрований у Штадткомісаріаті лише 1 червня 1942 р.

Правління Будинку вчених організувало свою роботу на основі проекту Статуту — «Тимчасових положень». Установчі документи двічі переробляли й доопрацьовували (у грудні 1941 р. та в січні 1942 р.), проте жодного разу не затвердили навіть на рівні

правління. Про свої інтереси ініціативна група подбала ретельніше: 28 лютого 1942 р. було затверджено штат і ставки для платних працівників Будинку вчених навіть без погодження з Міською управою.

До першорядних заходів, на яких тимчасове правління планувало зосередити увагу, належало відновлення діяльності ідальні та каси взаємодопомоги академік-пенсіонерів. Їх здійснення відбувалося на тлі неодноразового переселення установи з одного приміщення в інше. Тож більшість упорядкованою та врівноваженою робота стала лише в січні 1942 р., коли Будинку вчених було надано приміщення по вул. Великій Підвальній, 3, де ініціативна група пропрацювала до листопада 1942 р.

Будинок учених насамперед створив канцелярію в складі секретаря і діловода. Згодом у лютому 1942 р. на засіданні правління було сформовано дві комісії: ревізійну (у складі 5 осіб, яких очолив екс-голова ревізійної комісії «старого» Будинку вчених академік В.Г. Шапошников) та експертну (14 голів підкомісій із різних галузей науки та 47 членів цих підкомісій). Друга провела 12 засідань, на яких було перевірено роботу зі складання щомісячних кошторисів, витрачання коштів і ведення фінансової діяльності.

У квітні 1942 р. у штаті працювали 18 осіб: голова правління (з посадовим окладом 1200 крб.), керуючий справами (500 крб.), рахівник (400 крб.), завідувач бібліотеки (450 крб.), комендант і завгосп в одній особі (400 крб.), двірник (250 крб.), нічний сторож (400 крб.), 2 швейцари-кур'єри (по 250 крб. кожному), прибиральниця (200 крб.), завідувач відділу харчування (500 крб.), 2 продавці (по 300 крб. кожному), агент із постачання (400 крб.), уповноважений водної станції (210 крб.), начальник пристані (500 крб.).

Чисельність службовців Будинку вчених не була стабільною. Те ж саме можемо ска-

зати і про склад правління установи, про що знаходимо історичні свідчення. 12 травня 1942 р. голова правління професор В.Г. Леонтович подав доповідну записку на ім'я начальника відділу культури та освіти Міської управи п. І. Солодовника з проханням зменшити число членів правління до 5 осіб, залишивши серед них найактивніших: пп. Білика і Гуменюка, професорів Петіна і Гапонова, на що отримав згоду¹. На початку вересня 1942 р. п. Гуменюк подав заяву про звільнення від обов'язків члена правління, і замість нього до штату було введено професора Артем'євського, який очолив відділ допомоги.

Формально між членами правління було розподілено обов'язки щодо керівництва окремими ділянками роботи, проте на практиці ця ідея втілена не була [2, арк. 3], як не було й організовано всіх запланованих структурних відділів установи, а саме: адміністративно-господарчого, допомоги, палива, культурно-освітнього, музично-драматичного, дитячого, харчування, розподільника, їдальні, бібліотеки, водної станції на Дніпрі, підсобного господарства «Веселий Майдан».

Згідно з постановою правління Будинку вчених, прийнятою на початку створення установи (жовтень 1941 р.), особовий склад Будинку поділявся на дійсних членів і постійних гостей. До першої категорії належали особи з науковими ступенями докторів або кандидатів наук, затверджених відповідними інстанціями (Всесоюзна атестаційна комісія, Академія наук, кваліфікаційні комісії наркоматів упродовж 1932–1935 рр., окремі інститути, яким було надано право атестувати). До другої — інші групи наукових працівників і викладачів

¹ Професор Петін був керівником відділу харчування і фінансів, професор Г.Г. Гапонов завідував водною станцією, пп. Гуменюк і Білик конкретних обов'язків не мали.

вищих шкіл, вдови й матері померлих, дружини репресованих науковців.

У червні 1942 р. за розпорядженням відділу культури та освіти Міської управи експертній комісії було надано обов'язки перевіряти підстави щодо поповнення лав членів Будинку вчених і переглядати наукову кваліфікацію вже прийнятих членів організації.

Цим же розпорядженням було встановлено 4 категорії, за якими розподіляли членів Будинку вчених. До першої відносили осіб із ступенем доктора наук або тих, кого за науковими досягненнями можна прирівняти до докторів (такі особи мали надати експертній комісії два підтвердження-відгуки від докторів наук); до другої — професорів, доцентів і кандидатів наук, затверджених відповідними інстанціями, а також тих, кого можна прирівняти до названих осіб (на підставі двох відгуків авторитетних діячів науки); до третьої — інші категорії наукових працівників, що мають друковані праці або провадять наукову роботу; до четвертої — утриманців померлих або репресованих науковців.

Робота експертної комісії щодо перегляду особового складу фактично почалася з 1 червня 1942 р. На перевірених членів Будинку вчених заводили нові картки, що містили інформацію про прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, вчене звання, науковий ступінь, фах, адресу. На 10 осіб (пп. М.І. Величковський, І.Л. Кривоший, Я.І. Боярський та ін.) з різних причин особових справ не було оформлено.

Одночасно правління Будинку вчених поповнювало лави установи дійсними членами з числа осіб 1-ї, 2-ї і 3-ї категорії, постійними гостями — з 4-ї категорії. Прийом до членів чи постійних гостей Будинку вчених проводили на підставі заяви, анкетних даних, копії документів, що засвідчували вчене звання чи науковий ступінь, копії трудового списку чи документів

про роботу у вищих навчальних закладах, списку друкованих праць і двох рекомендацій членів Будинку вчених. Голова правління, перевіrivши документи і засвідчивши копії, передавав їх на розгляд відповідної секції, що ухвалювала своє рішення у формі рецензії, підтримуючи чи не підтримуючи відповідного кандидата (якщо він не мав дійсного права на належність до вчених кіл). Голова секції звітував перед засіданням експертної комісії, яка протокольнo схвалювала рішення «затвердити» відповідного кандидата чи «відмовити» йому. Документи осіб, схвалених експертною комісією, разом із відповідним протоколом передавали на засідання правління Будинку вчених, яке визнавало кандидата членом організації.

Станом на 1 серпня 1942 р. у складі Будинку вчених було 725 осіб, із яких 418 — дійсні члени, 307 — члени та постійні гості. Зі складу Будинку вчених упродовж вересня 1941 р. — вересня 1942 р. вибуло 46 осіб (25 померло, 18 виключено за рекомендаціями експертної комісії, 2 — з організаційних мотивів, 1 — за власним бажанням) [2, арк. 4].

Культурно-освітній відділ складався з екскурсійного бюро, гуртків німецької мови, історико-філологічного та природо-

знавчого. Якщо гуртки німецької мови, історико-філологічний і природознавчий працювали на повну потужність, то екскурсійне бюро, рибальські та мисливські гуртки, музично-драматичний відділ навіть не могли розпочати свою роботу. Проте впродовж зими—весни 1942 р. у Будинку вчених працював вокальний гурток у складі 6–7 осіб на чолі з п. Туманюк.

Дитячий відділ Будинку вчених було організовано 14 серпня 1942 р. (керівник — професор Б.В. Якубський). До його складу ввійшли математичний, природничий, мовно-літературний і фізичний навчально-консультаційні гуртки. Для уникнення паралелізму в діяльності цього відділу з роботою шкіл його функціональні обов'язки було зацентровано на культурно-освітніх аспектах виховання дітей.

Керівництво бібліотеки в листопаді 1941 р. почало збирати книжкові фонди за ордерами Міської управи по покинутих господарями домівках². Коли Будинок учених отримав приміщення на Великій Підвальній, у 4 кімнатах загальною площею 100 м² і читальному залі на 400 осіб було розміщено 16789 книг. Крім того, бібліоте-

² Стара бібліотека Будинку вчених, що розміщувалася на Пушкінській, 1, згоріла під час пожежі.

Київський будинок учених на вулиці Пушкінській у кінці 1930-х рр. і ця ж будівля, зруйнована під час війни восени 1941 р. (фото надано Центральним державним архівом кінофотодокументів України).

ка одержувала 24 примірники газет українською і російською мовами, 41 назву — німецькою [3, арк. 35–36]. Персонал бібліотеки складався з 2 осіб — завідувачки Н.С. Борецької та бібліотекаря. Упродовж липня–вересня 1942 р. вони встигли проінвентаризувати понад 600 книг.

На основі положення про Технічно-виробничий відділ у липні 1942 р. було створено оргбюро в складі голови (професор Усердов), заступника (професор Рашеев) і секретаря (п. Курінний). Вони отримали від Міської управи ордер на приміщення для майстерень художніх виробів, шиття, слюсарно-механічних і хімічних робіт. На 2 вересня 1942 р. у відділі працювали понад 100 осіб із числа членів і гостей Будинку вчених для забезпечення необхідними послугами себе і решти науковців.

Для забезпечення Будинку вчених і його членів паливом у липні 1942 р. правління доручило п. Голубу організувати паливний відділ. До 7 вересня 1942 р. він виклопотав наряди на вивезення із Святошина, Пуці-Водиці 159 склм. дров для потреб Будинку вчених, їдальні, оплачуваних працівників і 100 склм. пеньків для членів установи.

На підставі постанови правління Будинку вчених від 14 липня 1942 р. було створено відділ допомоги (керівник — професор Артем'євський) і розподілено його на 4 секції: пенсійну, матеріальної допомоги, медичної допомоги, касу взаємодопомоги. Питання про допомогу вирішували щопонеділка на засіданнях президії, до складу якої ввійшли керівник відділу, керівники секцій і секретар.

Пенсійна секція надавала консультації з клопотань щодо призначення пенсій. За час існування секції до неї звернулося 10 осіб. Секція матеріальної допомоги організовувала допомогу членам Будинку вчених грошми, продуктами, з питань побутового обслуговування. За період із 14 липня по 5 вересня 1942 р. до неї звернулися

3 особи. Протягом липня–серпня 1942 р. було подано 57 заяв про нестачу продуктів, 31 заяву про надання матеріально-побутової допомоги, 44 заяви про надання допомоги хворим членам Будинку вчених.

Члени секції медичної допомоги (керівник — професор Лозинський) направили хворих членів Будинку і членів їхніх родин до лікарів, які дали згоду лікувати вчених безкоштовно [4, арк. 9–10]. Секція меддопомоги також проводила консультації (тричі на тиждень) для членів Будинку вчених, даючи поради, до якого лікаря-спеціаліста звернутися тому чи іншому хворому; її члени відвідували хворих удома для попереднього встановлення діагнозу й безкоштовного направлення на лікування (за згодою хворого).

Каса взаємодопомоги Будинку вчених до червня 1942 р. існувала як каса взаємодопомоги академпенсіонерам³. Її фонд формували на основі вступних і щомісячних внесків членів Будинку вчених.

Бухгалтерія Будинку вчених почала функціонувати одночасно з відновленням його роботи. У ній вели лише касову книгу (зшиток) і картотеку окремих рахунків на підставі записів у касовій книзі. Підсумки в касовій книзі підбивали раз на місяць⁴. Щомісячно складали відомість плану та графік його виконання за кожним рахунком.

Відділ харчування і розподільник складався з 3 осіб: завідувача (п. О.М. Льовшина) і двох агентів — один для розподільника і один для їдальні. Відділ харчування заготовляв продукти та передавав їх у розподільник. Продукти заготовляли на підставі нарядів Штадт- або Генералкомісаріатів

³ Касу взаємодопомоги потрібно було стабілізувати, її послуг також потребували всі члени Будинку вчених, тому правління реорганізувало секцію, суттєво зміцнивши її фонд і розширивши спектр дії.

⁴ За весь час функціонування Будинку вчених ревізійна комісія перевірила касу лише один раз — 17 серпня 1942 р.

або повідомлень окремих членів Будинку про одержання продуктів із якогось місця. За постановою 4 квітня 1942 р. правління Будинку вчених дозволило видавати продукти лише тим членам, що внесли цільові аванси (повний — 200 крб., неповний — 100 крб.). Калькуляцію продуктів проводив відділ харчування, який через відсутність контролю часто-густо завищував тридцятивідсоткову націнку, що породжувало численні скарги членів Будинку вчених до різних інстанцій.

Розподільник, крім продуктів, видавав: а) з решти продуктів по додаткових списках, затверджених правлінням, продукти літнім людям, дітям (до 8 років), активістам Будинку вчених; б) з 3% фонду, відрахованих із кожної заготівлі продуктів, додаткову допомогу найбільш бідним членам.

Їдальня при Будинку вчених функціонувала з 1 квітня 1942 р. і була підпорядкована різним установам Міської управи. Нормовані продукти їдальня отримувала на підставі нарядів комісаріатів, а зелень і жири купували на базарі. У середньому вартість обіду коштувала 2 крб. (собівартість — 1 крб. 30 коп., націнка — 70 коп.). Штат їдальні — 12 осіб. Їдальня працювала на засадах самооплати. Право на обід за картками мали члени Будинку вчених та їхні утриманці, які заробляли менше, ніж 1000 крб.

На початку серпня 1942 р. було створено комісію на чолі з професором Петіним для огляду хутора «Веселий Майдан» з метою створення там підсобного господарства. Того ж місяця голова правління Будинку вчених професор В.Г. Леонтович звернувся з доповідною запискою до Київського міського голови Л.І. Форостівського про оренду на 5 років господарства «Веселий майдан», яке розташовувалося в межах Києва (6–7 км від центру, за колишнім військовим табором «Сирець»). Господарство мало 230 га землі, з яких орної — 186 га,

15 га садків, 7 га під садибою і 22 га — незручної для обробляння; декілька старих будівель, необхідне сільгоспначиння й 4 коней. Прохання мотивувалося тим, що більшість членів Будинку вчених мала гори за 10–12 і більше кілометрів від дому і не встигала вчасно та якісно їх обробити. Оренда такого господарства дала б змогу спільними зусиллями на наукових засадах не тільки організувати городництво, а й птахівництво, кролівництво, свинарство, бджільництво [4, арк. 38]. Управління державних господарств дало згоду на оренду Будинком учених хутора «Веселий Майдан», проте німецька адміністрація відмовила.

Діяльність правління Будинку вчених не була безхмарною. У серпні 1942 р. голові Київської міської управи його члени скаржилися на неправомірні дії правління та його голови професора В.Г. Леонтовича щодо прийому в члени Будинку бажаних йому осіб, заготівлі й розподілу продуктів. 2 вересня 1942 р. контролери-інспектори Київської міської управи перевірили роботу правління і виявили зазначені недоліки.

Перевірка констатувала: 1) відсутність Статуту або тимчасового положення про Будинку учених; 2) незавершеність перегляду правлінням і експертною комісією наявного особового складу Будинку (лише 32%); 3) немотивоване перебування того чи іншого співробітника в складі тієї чи іншої групи; 4) відсутність особових справ 3 працівників, яких віднесено до 1-ї категорії, списків наукових праць, письмових відгуків, а в особових справах 10 членів Будинку — необхідних відомостей; 5) жодним документом не визначено обов'язків і прав голови правління, який про свою діяльність ні перед ким не звітував і ставки оплати роботи працівників Будинку ні з ким не погоджував; 6) ревізійна комісія не перевіряла роботу правління на всіх ділянках; 7) відсутні правила внутрішнього роз-

порядку, книга приходу на роботу; культ-освітній відділ не мав чіткого керівництва; рибальський і мисливський гуртки, екскурсійне бюро не розгорнули роботи, а дитячий відділ не конкретизував напряду своєї діяльності; секція меддопомоги дублює роботу секції матдопомоги; 8) Будинки учених не мав свого рахунку в банку; 9) касову книгу не пронумеровано (її вели в простому зошиті), щомісячні баланси не складено; 10) відсутній план заготівельних операцій; 11) націнку при калькуляції запропоновано зменшити з 30 до 15%; 12) установлені неприпустимі випадки завищення націнок; 13) не стягнуто з колишнього завідувача їдальні Качковського авансу на суму 1065 крб.; 15) 16 осіб вважалися членами Будинку вчених і отримували обіди та продукти, хоча не мали права на членство; 16) безкоштовними обідами користувалися особи, що мали велику зарплату.

Загальний висновок: «Будинки вчених не виконує тих завдань, які собі накреслив, цебто наукова робота провадиться в дуже мінімальному обсязі і функції Будинку полягають переважно в справах продовольчих» [4, арк. 20].

Комісія радила усунути виявлені недоліки, а також провести реструктуризацію: а) скасувати паливний відділ, підпорядкувавши уповноваженого в справах постачання палива адмінгоспвідділу; б) пенсійну секцію відділу допомоги скасувати, організувавши систематичні консультації; в) об'єднати секції медичної і матеріальної допомоги. Крім того, питання про подальше існування Будинку вчених, форми його роботи і допомоги потрібно подати на розгляд заступника голови міста В.Д. Волконовича.

27 жовтня 1942 р. заступник міського голови В.Д. Волконович провів засідання, присвячене Будинку вчених. На жаль, текст стенограми засідання, окрім першої сторінки, не зберігся.

3 листопада 1942 р. правління Будинку вчених було реорганізовано. Очолив його директор Г.П. Вовк, який відповідав за роботу Будинку й виконував розпорядження німецької влади та Міської управи. При директорові існувала дорадча рада з 5 професорів. У Будинку вчених, який отримав приміщення на другому поверсі будинку по вул. Пушкінській, 32, працювало 24 співробітники, з яких 14 науковців.

Було спрощено прийом у члени Будинку вчених. Відповідні документи приймав директор, перевірявши науковий ступінь і стаж науково-дослідної роботи науковця; на найближчому засіданні Ради вчених кандидата затверджували, кваліфікувавши за певною категорією. Якщо претендент потребував перевірки наукового ступеня чи вченого звання, директор передавав документи експертові на рецензію, яку заслуховували на найближчому засіданні.

До складу Київського будинку вчених на 15 листопада 1942 р. входив 931 науковий співробітник, включаючи родини померлих і репресованих діячів науки і культури, серед яких — 4 академіків, 153 професорів, 171 доцент, 91 старший науковий співробітник, 112 молодших працівників. Не пройшли перереєстрацію за вченими званнями: 52 професори, 121 доцент, 83 старші наукові працівники, 35 молодших наукових працівників, 51 асистент, 64 гості та ще 61 особа. Станом на 15 листопада перереєстрацію членів Будинку вчених пройшли 470 осіб, із яких — 216 дійсних членів, 199 членів, 55 гостей. Відмовлено 35 особам і виключено 23 [4, арк. 41, 43].

У Будинку вчених працювало 4 відділи: адміністративно-господарчий; матеріально-побутовий; культурно-освітній; науково-дослідний. Адміністративно-господарчий відділ складався із секретаріату, бухгалтерії, господарчої і технічної частин, бібліотеки, апарату (розподільників, водної станції, майстерень). Матеріально-побутовий відділ —

із секторів постачання, допомоги, виробництв, підприємств і господарств. Культурно-освітній відділ — із гуртків (драматичний, хорівий, історико-філологічний, німецької мови, наукової інформації) і бюро (юридичної консультації, екскурсійного).

Роботу Будинку вчених і надалі організували шляхом різноманітної допомоги вченим та їхнім родинам: 1) пенсії (різні продукти); 2) матеріально-побутова допомога (житло, одяг, меблі, дрова безкоштовно або за гроші); 3) медична допомога (відвідування хворих, консультація та влаштування безкоштовно в лікарні); 4) грошова підтримка. Науково-дослідну роботу в Будинку вчених не проводили, вважаючи, що «науковці, працюючи на різних заводах, підприємствах і дослідних інститутах по завданням Німецького Командування там і здійснюють свою науково-дослідчу роботу» [4, арк. 41 зв.].

Так, секція матеріальної допомоги за серпень–жовтень 1942 р. 18 пенсіонерам видала допомогу продуктами (борошно, крупи, городина, сир, меляса тощо) на суму 412 крб., 8 особам — грошову допомогу на суму 891 крб., 53 особам — дровами (сухостій), 10 особам — взуттям, 69 особам — організувавши безкоштовне харчування в їдальні. За останні 3 місяці секція надала допомогу 286 особам. Секція медичної допомоги обслуговувала всіх хворих безкоштовно (за участю науковців-лікарів). До каси взаємодопомоги станом на 15 листопада 1942 р. входили 113 науковців, які перерахували членських внесків на суму 7138 крб. 53 коп.

Будинок учених організував майстерні крою та шиття, які повністю задовольняли потреби науковців. Водна станція під час навігації 1942 р. також давала деякі прибутки.

Їдальня (на вул. Великій Володимирській, 58) обслуговувала 1007 науковців, їхні родини та евакуйованих науковців.

Функціонував розподільник, через який науковці отримували додаткові пайки на підставі нарядів німецької влади та шляхом самозаготівлі. Розподільник охоплював 725 науковців-пайовиків (загальна сума пайових і вступних внесків — 175242 крб.).

Бібліотека Будинку вчених була вкомплектована лише науково-технічною літературою і налічувала 21312 томів; інвентаризовано і складено каталог на 2015 книг. При бібліотеці працювала читальня.

У Будинку вчених працювали гуртки німецької мови, де навчалося 53 особи, а також крою та шиття, продовжував роботу історико-філологічний гурток із 8 науковців, на якому з початку 1942 року заслухано 9 доповідей.

Фінансування роботи Будинку вчених здійснювалося на основі вступних внесків, прибутку майстерень, розподільника та водної станції. Інших грошових дотацій та асигнувань Будинку учених не отримували.

Керівництво Будинку вчених планувало розширити мережу майстерень, освоїти різні види сільського господарства. У відповідній записці директора Будинку вчених до Міської управи в кінці листопада 1942 р. зазначено, що «єдиними формами діяльності Будинку вчених можуть бути гуртки та консультаційні бюро. Ці форми, гуртки і бюро, повинні бути осередками, в яких будуть концентруватися висококваліфіковані спеціалісти тої чи іншої галузі і в яких кожне підприємство чи установа зможуть одержати вичерпуючу пораду, консультацію чи наукову допомогу щодо організації, планування чи здійснення програми того чи іншого підприємства чи господарства. Будинок учених, концентруючи низку таких бюро та гуртків буде сприяти науковим силам Києва засвоювати і завойовувати в умовах України найпередовішу науку і техніку Німеччини; корисною інституцією щодо відродження і відбудови промисловості та господарства, науки та мистецтва, укріплю-

ючи, таким чином фронт і тил, що являється на сьогодні першочерговим завданням» [4, арк. 47].

Керівництво Будинку вчених просило санкціонувати створення ще 12 гуртків: інженерно-будівельного, механіко-електротехнічного, агро-лісотехнічного, геологічного, медичного, хіміко-технологічного, фізико-математичного, біологічного, юридично-академічного, мистецтвознавчого, методично-педагогічного, бібліографічного. Для самозабезпечення вчених планували в майстерні додатково відкрити цехи пошиття вальнянок і рукавиць, латання шкарпеток і панчіх, виготовлення мила і гуталіну, виготовлення світлокопіювального паперу, повидловаріння; майстерні художнього оформлення, виготовлення тимчасових пічок, фарбувальню; бюро передруку на різних мовах; перукарню. На майбутнє передбачалося освоювати різні види сільського господарства (обробляти поля, городи, доглядати сади, парники, пасіки тощо), організувати будинки відпочинку, пансіони тощо.

Подальша історія Будинку вчених, на жаль, у документах відбита фрагментарно. Єдиним документом, що вказує на діяльність Київського будинку вчених, є стаття професора П. Коваліва в газеті «Наші Дні» про наукову діяльність філологічної секції [5], яка проводила роботу згідно з планом на 1943 р. Зокрема, за період із 1 січня по 15 вересня 1943 р. було проведено 17 наукових засідань, на яких прочитано 34 доповіді, з них 22 ювілейні, присвячені

пам'яті Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки та Миколи Зерова. Керівництво Будинку вчених змогло встояти проти зазіхань відділу культури і освіти Київської міської управи. Члени секції, як й інші члени Будинку вчених, продовжували одержувати матеріальну допомогу з боку Будинку вчених (обіди, додаткові продукти, грошову допомогу).

У вересні 1943 р. у зв'язку з наближенням радянських військ до Києва німецька окупаційна адміністрація виселила мешканців міста та його околиць із прифронтової зони. Діяльність Будинку вчених була припинена. Частина його членів виїхала з Києва.

Отже, у період окупації основним завданням Будинку вчених було збереження наукового потенціалу української науки. Позбавлені державної допомоги, вчені опинилися в досить скрутному матеріальному становищі, єдиним виходом із якого була самопомога. Завдяки зв'язкам із міською управою вдалося поліпшити напівголодне існування вчених, налагодити побутове та медичне обслуговування багатьох безробітних науковців. Певною мірою розв'язано й проблему виживання наукових кадрів гуманітарної сфери.

Діяльність Будинку вчених поновлено в 1947 році.

1. ДАКО, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 44, арк. 2–2 зв.
2. ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 165, арк. 3.
3. ДАКО, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 244, арк. 35–36.
4. ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 165, арк. 9–10.
5. Наші дні. — 1944. — Лютий.